

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри глобальної економіки
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
кандидата географічних наук, доцента **ПЕРЕГУДИ Юлії Андріївни**
на дисертацію **ДОРОША Богдана Йосиповича** на тему:
«Вплив поведінкової економіки на економічне зростання»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасної соціально-економічної теорії все більше піддається впливу поведінкової економіки. Кількість дослідників, які зосереджують увагу на цій галузі, неухильно зростає, а провідні університети США вже пропонують курси з поведінкової економіки як доповнення до класичної економічної теорії. Крім того, уряди деяких країн, таких як Велика Британія, створили спеціальні групи поведінкових економістів, чийі дослідження та рекомендації покликані покращити процеси прийняття управлінських рішень і підвищити ефективність державної політики. Також багато корпорацій та приватних підприємств інтегрували інструменти поведінкової економіки у свої стратегії зростання, залучаючи консультантів з поведінкової економіки або створюючи відділи для аналізу споживчої поведінки.

Варто зазначити, що досягнення поведінкової економіки визнані на найвищому рівні, адже одразу сім науковців отримали Нобелівську премію з економіки за свої дослідження у цій сфері. Проте, більшість досліджень у цій галузі історично зосереджувалися на мікроекономічних явищах, натомість лише два десятиліття тому розпочалося обговорення поведінкової макроекономіки в академічних колах, а чи не головним поштовхом для цього стала глобальна фінансова криза 2008–2009 років.

Макроекономічна наука та зокрема макроекономічне моделювання як її складова постійно еволюціонують. Жодна модель не залишається без критики, незалежно від авторитетності її творців або надійності її припущень. Зазвичай поштовхом до заміни моделей стають вдосконалення методів обчислення даних, розширення методів збору даних або неспроможність моделей враховувати кризові події. Історично суттєва критика призводила до заміни моделей протягом десятиліть, і цього разу драйвером змін має стати поведінкова економіка.

У сучасних умовах, стикаючись із такими викликами, як пандемії, війни, зміна клімату, старіння населення, глобальна міграція, інфляція та рецесія, зростає необхідність пошуку нових, більш ефективних моделей та інструментів. На нинішньому етапі розвитку макроекономічної науки поведінкові агентські моделі виділяються як найбільш перспективна альтернатива класичним моделям, що стають все менш адекватними. Поведінкові інструменти мають доповнювати державні політики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації. Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, базується на науковій методології і застосуванні сучасних прийомів проведення досліджень. Зміст дисертації відображає її основні положення відповідно до структурної побудови та логічної схеми викладення матеріалу. Результати досліджень, що виносяться на захист характеризуються новизною.

Значна увага приділялася дослідженню інструментів податкової, кредитної та фінансової політики України шляхом застосування поведінкової теорії підштовхування з метою заохочення повернення українців до України для стимулювання відновлення економіки, економічного зростання та підвищення рівня якості життя. Запропоновано зміни до способів застосування цих інструментів. Підштовхування охоплює цілий спектр методологій, що включають такі модифікації, як коригування варіанту за замовчуванням, надання зрозумілої інформації, зміна динаміки представлення вибору або посилення на соціальні норми для впливу на поведінку. Основна мета полягає в тому, щоб підвищити популярність, привабливість або зручність варіанту, якому надається перевага, тим самим полегшуючи людям вибір, який гармонійно поєднується з їхнім довготривалим добробутом. Ця концепція знайшла багатогранне застосування у таких сферах, як державна політика, маркетинг, охорона здоров'я та фінанси, і спрямована на заохочення конструктивної поведінки, наприклад, заощадження коштів, ведення здорового способу життя та обмеження споживання енергії (підрозділ 1.2, с. 67–68).

Представляють інтерес розвинені автором теоретичні аспекти розвитку макроекономічного моделювання в частині необхідних змін, які дозволяють більш точно враховувати непередбачуваність суспільних трансформацій та кризових явищ, збільшення обсягів цифрових даних, можливостей математичного моделювання та штучного інтелекту. Обґрунтовано, що моделі динамічної стохастичної загальної рівноваги показали неспроможність в теоретичному та практичному розумінні і повинні бути доповнені поведінковими економічними агентами (підрозділ 1.1, с. 44–45). З практичної точки зору, стійкість моделей була перевірена в періоди глибоких економічних криз, під час яких вони продемонстрували неспроможність передбачити або запропонувати життєздатні рішення. Лакмусовим папірцем для простих теоретичних моделей стала глобальна фінансова криза, тоді як емпіричні моделі зазнали сильного удару по репутації після кризи на нафтовому ринку, зокрема, через нездатність передбачити стагфляцію. З теоретичної точки зору, моделі піддалися сплеску об'єктивної наукової критики з боку відомих вчених, що супроводжувалася обґрунтуванням їхніх обмежень за допомогою нових теоретичних висновків. З прикладної точки зору, еволюційний процес зміни типів моделей розгортається на тлі появи нових методологій збору, обчислення та аналізу даних.

Автором вперше обґрунтовано логічно-смыслову модель поведінкових факторів та їх вплив на виникнення та поширення криз в Україні, зокрема на прикладі Великої рецесії (глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр.) та Великого локдауну (пандемія COVID-19). Модель спрямована на забезпечення антикризового управлінського процесу, збагачуючи його розумінням поведінкових упереджень, відповідними інструментами та прогнозами в цілях попередження настання криз або скорочення їх тривалості (підрозділ 2.2, с. 140–142).

Автором доведено, що у випадку обох згаданих вище досліджуваних криз їх причинами та каталізаторами були ті, чи інші поведінкові упередження. До них належать: а) Надмірна самовпевненість: всі учасники ринку вважали себе розумнішими за інших, що призводило до ризикованих інвестицій; б) «Поведінка натовпу»: учасники ринку, в тому числі інвестиційні банки та світові лідери наслідували дії своїх колег без достатнього ретельного аналізу; в) Минулий досвід: інвестори часто надто поклалися на історичний успіх, наприклад, на попередні успіхи у сфері нерухомості, що змушувало їх вкладати кошти в подібні активи без належної перевірки; г) Ілюзія контролю: хибне відчуття контролю було поширене серед регуляторів, політиків та інвесторів, які вважали, що вони можуть керувати динамікою ринку і запобігти будь-якому спаду; д) Підштовхування: фінансові установи та державні органи використовували свою владу, щоб впливати на індивідуальні рішення, часто не враховуючи фінансове становище людей. Усе це призвело до широкомасштабних інвестицій у сфери з високим рівнем ризику, такі як нерухомість, та надмірних споживчих витрат, стимульованих великими пакетами допомоги, що в кінцевому підсумку призвело до значних фінансових втрат для багатьох людей (підрозділ 2.1, с. 95–96).

Заслугове на увагу аналіз втрат економіки України через відтік значної частини населення за кордон. Внаслідок того, що більше, ніж 6,4 мільйона українців покинули територію України, й певна частина наших громадян опинилася в окупації, станом на початок 2024 року населення України складало за різними оцінками всього 31–33 мільйони, при прогнозах, що до 2037 року в Україні буде в кращому випадку проживати 30 мільйонів осіб (підрозділ 3.2, с. 199–201). Доведено, що для ефективного відновлення як інфраструктури, так і економіки України в цілому, репатріація українських громадян повинна стати пріоритетним компонентом державної політики. Цей акцент є критично важливим з огляду на те, що більшість українських біженців – люди працездатного віку, які є цінним людським ресурсом, здатним суттєво сприяти економічному відновленню та підвищенню продуктивності праці в державі.

Наукову цінність мають дослідження та пропозиції щодо необхідності запуснути другий рівень пенсійної системи, а саме відкрити державний Накопичувальний інвестиційний пенсійний фонд з чітким мандатом на інвестиції. Державні фонди такого типу масово

працюють по всьому світу, найстарші з яких були засновані ще на початку XIX століття (підрозділ 3.2, с. 208–211). Саме це може стати одним із інструментів заохочення повернення громадян України додому, а також детінізації заробітних плат. Через відсутність значних покладів нафти, як у Норвегії, український державний пенсійний інвестиційний фонд, як і планувалося ще у 2004 році, необхідно формувати за рахунок внесків працівників та роботодавців. Як і у Австралії необхідно почати з невеликого % від заробітної плати, щоб громадяни звикли до програми та до неї з'явилася довіра. При чому, варто використовувати той же австралійський підхід, де під егідою держави громадянин може сам обирати, в який із інвестиційних пенсійних фондів він хоче вкладати – державний чи недержавний.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн, а також відкриті статистичні дані таких організацій, як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Федеральна резервна система, Державна служба статистики України, США, Британії, Європейський Статистичний Офіс та інших офіційних джерел. Для виконання дисертації використовувалося програмне забезпечення MS Excel для візуалізації даних та платформа MATLAB для програмування та чисельного моделювання.

Практичне значення та впровадження результатів дослідження. Головні положення дисертаційного дослідження доведені до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження на практичному рівні. Рекомендації щодо вдосконалення існуючої QPM-моделі Національного банку України шляхом введення у неї реальних економічних агентів, що базуються на поведінковій економіці знайшли відображення у навчальній програмі, лекційних і семінарських матеріалах навчальних дисциплін «Behavioral Finance/Поведінкові фінанси», «Business Administration (Accounting, Finance, Marketing)/Бізнес адміністрування (облік, фінанси, маркетинг)» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка № 040/05 від 29 квітня 2024 року). Розроблено інструменти макроекономічного моделювання на основі діяльності реальної поведінки економічних агентів, що лягло в основу рекомендацій удосконалення державної політики за рахунок застосування поведінкових інструментів для повоєнного відновлення та зростання економіки країни, що відображено в дослідженнях Національного університету біоресурсів і природокористування України. Розроблено квартальну модель прогнозування макроекономічних розривів для застосування на рівні Національного банку України. Одним із елементів моделі є врахування впливу коливання цін на сільськогосподарську продукцію на макроекономічну та макрофінансову ситуацію в країні. Дана модель апробована дослідженнями Інституту

землекористування НААН, зокрема в частині коливання цін на сільськогосподарську продукцію (довідка № 64/1 від 02.05.2024 р.).

Повнота викладення основних наукових результатів в опублікованих працях. Основні положення та практичні результати дисертації повністю висвітлені у 15 наукових публікаціях, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях України, стаття в іншому науковому виданні, 10 тез наукових доповідей.

Дискусійні положення та зауваження щодо роботи. Позитивно оцінюючи дисертацію Богдана Дороша, слід відмітити певні дискусійні положення і побажання:

1. При поясненні концепції поведінкової економіки здобувач використовує рис. 1.1 (підрозділ 1.2), що ускладнює розуміння взаємодії економіки та психології в контексті поведінкової економіки, а не формує чіткий візуальний образ цієї взаємодії.

2. У підрозділі 2.1 здобувач аналізує поведінку інвесторів під час Великого локдауну і стверджує, що вона була ірраціональною. Однак, можна поставити під сумнів, чи не раціонально інвестувати в активи, вартість яких зростає (с. 105–107).

3. У рамках аналізу бульбашки на ринку нерухомості в Україні у підрозділі 2.2, с. 124–126, детально аналізується лише зростання цін у Києві. Було б доцільно додати аналіз ситуації в усій країні.

4. На рис. 3.1, 3.2, 3.3 показано відповідь моделі на позитивний і негативний шоки попиту та негативний шок пропозиції. Постає питання, чому було обрано саме ці 3 шоки, та які інші види шоків можуть бути характерними для економіки України?

Викладені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, а лише можуть слугувати предметом наукової дискусії під час захисту дисертації.

Загальний висновок. В цілому дисертація Богдана Дороша на тему: «Вплив поведінкової економіки на економічне зростання» є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно на актуальну тему. Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість та достовірність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження

ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), а її автор Богдан Дорош заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат географічних наук, доцент Юлія ПЕРЕГУДА